

Under ja Ivask

Kirjavahetus kui kooseludraama

JAAN UNDUSK

Enam kui kolm aastakümnet on kestnud eesti olukirjanduse õitseae. Trükisõnas on avalikkuse ette jõudnud kümneid ja võib-olla et juba sadu tuhandeid lehekülgi päevikumärkeid, kirjavahetusi, ülestähendusi oma ja teiste elust, isiklikku ja ametlikku dokumentatsiooni – kirjavara, mis algselt polnud enamasti mõeldud avalikuks levitamiseks ega lugemiseks. Sellele seltsivad biograafilised ja üha sagedamini omaluloolised – halvemal juhul egotsentrilised – jutustused või dramatiseeringud, mis säilitavad süžeeliselt ja stiililiselt lähedase kokkupuute olukirjandusliku algmaterjaliga, taotlemata puhtilukirjanduslikku efekti.

Nõukogude okupatsioon ei soosinud seda sorti kirjavara avalikkuse ette toomist, eriti mis puutus aega alates Eesti Vabariigi asutamisest. Isegi ettevaatliku eneseväljendusega päevikud ja kirjavahetused heistasid teavet või meeleolusid, mis ei sobinud ametlikku argipäeva. Kui elavate literaatide käsikirju võis nende eneste allasurutud nõrdimuse saatel ikka kuidagi avaldamiskõlblikuks „parandada”, siis juba ajalooks saanud tekste muutma minna tähendanuks neid lihtsalt võltsida. Aga eks pidanud sedagi tegema. Kreutzwaldi kirjavahetuse väljaandmist alustati Tartu kirjandusmuuseumis 1953. aastal sarja kolmanda köitega, mille eessõnas anti teada, et nurksulgudesse pandud kolm kriipsu tähistavad tekstis kärpeid sellistes asjades, „mis teadusliku uurimise ega tänapäevase nõukogude lugeja seisukohalt enam mingisugust huvi ei paku” (Kreutzwald 1953: 6). See oli parim variant olemasolevate seas, aus pooltõde, sest vajadusel võis uurija arhiivis need äärmiselt „ebahuvitavad” kohad üles leida. Halvem oli lugu siis, kui kärpeid ei märgistatud või sõnu vaikimisi välja vahetati.

Tihti jäid kirjavahetused teadusajakirjade või akadeemiliste kogumike veergudele. Kui 1978. aastal alustati Paul Rummo eestvedamisel moodsa Eesti ühe markantsema kirjakorpuse, kahe vasakpoolse Johannese ehk Semperi ja Barbaruse omavahelise korrespondentsi trükiks ettevalmistamist, võeti eeltingimuseks see, et kuna kärpeid teha ei kavatseta, siis mingit „massiväljaannet” raamatust kujundada ei tohiks (Laak 2020: 1130). Mitte ainult Rummo surma tõttu, vaid ka uue venestuslaine tõustes jäi tükati venekriitiline väljaanne toona ometi seisma ning päästeti Marin Laagi tiimitöö tulemusel varjusurmast alles 2020. aastal.

Eelmise sajandi viimasel aastakümnel sai olukirjanduse avaldamine ennenägematu hoo. Mida kõike arhiivide peidikuis, sahtlipõhjades ja talude tagatubades ei leidunud! Tinasse hakati valama nii eriliste kui ka tavaliste isikute dokumentalistikat, nõndanimetatud väikese inimese looming pälvis rohkem tähelepanu kui eales varem. Kodumaalt kaevandatud kraamile lisaks saabusid mahukad väliseesti kirjastused. Hoolimata hoogsast publitseerimisest vaaguvad Eesti Kultuurilooline Arhiiv

ja teised mäluhoidlad siamaani seni avaldamata käsikirjade raskuse all. Uurijail jätkub tööd ja leiba aastakümneiks. Andku nad vaid auru juurde! Sest kunagi sajab teisel poolel jõutakse järjega vaikivate generatsioonideni. Nende olukirjandus jääb põhiliselt õhku kirjutatuks, sellest säilivad vaid riismed, näiteks mingid väljatrükid. Elektroonilised andmekandjad riknevad kiiresti, neid pidevalt ümber kopeerida ei jõua keegi. Paberkandjal on hilisesse keskikka jõudnud literaadil kirjavahetust peamiselt elu esimesest poolest, praegusel 40-aastaselt keskmikul ei pruugi seda üldse enam tekkida.

Aga mis me sellest, kui öitseaeg kestab. Eelmise aasta lõpul jõudis lugejateni üks kõige kopsakamaid ja ühtlasi sisutihedamaid kirjavahetusi, mis siiani eesti keeles on võtta. Ligi 1200 lehekülge hõlmav kaheköiteline, asjatundlike saatesõnade ning annoteeritud nimeregistriga varustatud allikapublikatsioon „Printsess ja trubaduuri. Ivar ja Astrid Ivaski kirjavahetus Marie Underi ja Artur Adsoniga 1957–1979” demonstreerib taas Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kogude rikkust. Ka kujunduslikult (Kalle Müller) on see sakslaste keeli *Prachtausgabe* ehk üle prahi teos, mõõdukalt toretsev, mõnusalt loetav, tehnoloogiliselt igati kvaliteetne (Ivask ja Under 2025).

Põhikõnelejaiks on raamatus Ivar Ivask ja Marie Under (Siuru-aegse hüüdnimega Printsess), ehkki kaasa löövad ka mõlema abikaasad, läti luuletaja Astrid Ivask (neiuna Astrīde Hartmane) ja oma võrumurdelise luule tõttu Sanna trubaduuri nime pärvinud Artur Adson. Sellest siis raamatu pealkiri. Suurväljaande eeltrükk, mis sisaldas 1957.–1958. aasta kirju, ilmus mõne aasta eest kultuuriloo allikmaterjalide sarjas „Litteraria” (Ivask ja Under 2023). Samas sarjas oli varem avaldatud nii väljavõtteid Ivaski 1964.–1992. aasta päevikuist kui ka Underi päevik aastaist 1922–1957 (Ivask 2007; Under 2015). Underi avalikkuse ette jõudnud korrespondentsist oli siiani kultuurilooliselt tähtsaim tema kirjavahetus Friedebert Tuglasega – tõend eesti kirjanduse kõige kuumemast ja kuni tolle hetkeni kivalt salajas hoidud armuloost, mis põles kiiresti tuhaks – „aga tuhk jäi armunuks”, kui tsiteerida hispaania barokiajastu suurmeistrit Francisco de Quevedot (Under ja Tuglas 2006). Mõnusat perekondlikku lisalugemist pakuvad Underi välisreisidelt saadetud kirjad oma kahele tütrele (Kiin 2010).

Ivaski akadeemiliselt uhke kirjavahetus Ants Orasega aastail 1957–1981 (Oras ja Ivask 1997) kulgeb aga otsekui paralleelrööpal Ivaski ja Underi kirjavahetusega: kirju vahetatakse enam-vähem samadel aastatel, kõneks on sageli samad märgilised isikud, teosed ja sündmused, ehkki arvamused nende kohta võivad lahkned. Ivaski kirjavahetusest Heimito von Dodereriga on sakslased tinasse valanud ainult ühe poole ehk Dodereri kirjad Ivaskile, sedagi paraku üsna küsitava tasemega edit-sioonis (vt Undusk 1997, 2016: 544–558). Kui siia juurde lugeda seni käsikirjas suikuvat materjali, näiteks Adsoni ja Underi kirjavahetust Bostonis elanud Paul Reetsi või Floridas elanud Orasega, siis avalduvad inimlikud suhted kokkuvõttes veelgi keerukamas võtmes. Ühel ja samal päeval võib üks ja seesama isik postitada kaks kirja, kus härra A-le või proua B-le antakse erinev hinnang. Nii Underi ja Adsoniga kui ka Orasega tekib Ivaskil kirjavahetuse käigus mingil hetkel esialgu tühisena tunduv arusaamatus, mis aga kasvatab endale uusi kihte ja jääbki varjutama edasisi suhteid.

Marie Under (1883–1980) oli luulelegend juba Eestis, poliitilises paguluses kujunes temast aga üle maailma laiali paisatud eesti humanitaarkultuuri telgfiguur. Ise jäi ta seejuures peaaegu passiivseks, pidigi jääma, sest ta oli ju telg. Aga tants – kui ka varjatult – käis aiva tema ümber. Under oli eesti kultuuri ainus absoluutne kulla-proov, keda ei häbenetud korduvalt esitada Nobeli kirjandusauhinna kandidaadiks, ikoon, keda võis kõrvutada kellega tahes maailma luuleloos ja kelle esteetiline rikkus oli täpses vastavuses tema eetilise usaldatavusega. Kui eesti kultuur paguluses oligi kaotanud jalge alt ühise maapinna, saanud ulgueestluseks, siis leidis sel ulgumerel alati üks kindel emalaev, mille pinnalt võis aus üritaja startida või kuhu väsinud taevasse kippuja naasta – emalaev nimega Under (vt Undusk 2026).

Kirjandusmänedžer Oklahomast

Üks Underi julgustusel startinuist oli Ivar Ivask (1927–1992), omaette fenomen temagi. Sündinud Riias eesti isa pojana nagu Kristian Jaak Peterson, keda ta nime- tabki oma „Riia veljeks” (Ivask 1966: 35, luuletus „Kristjan Jaak Petersonile”),¹ kaotas ta varakult (1937) lätlanast ema, hakkas sõja ajal luuletama esiti saksa keeles nagu kunagi Under ja viisteist aastat hiljem eesti keeles – eikellegi muu kui Underi virgutusel. Ta õppis pärast sõda Marburgi ülikoolis nagu kunagi tema austatud poeet Boriss Pasternak, kuulas seal saksa humanitaarkultuuri tähtede loenguid (Richard Hamann, Emil Staiger, Nikolai Hartmann, Paul Tillich jt, eeskätt teda enim vaimustanud Werner Milch – Ivask 2007: 29–33), leidis sellest ülikoolist endale abikaasa, tulevase lätlanast luuletaja Astrid Ivaski, ja elas temaga 1949. aastast Ameerika Ühendriikides. Seal said Ivaskite põhilisteks peatuspaikadeks 1952. aastast Northfield (ehk kodusemalt Põhjapõllu) Minnesota osariigis, kus mõlemad õpetasid St. Olafi (ehk Oleviste) kolledžis, ja 1967. aastast tuhat kilomeetrit edela poole jääv Norman, kus Ivar Ivaskist sai Oklahoma ülikooli professor, aga mis veel tähtsam – kus ta toimetas veerand sajandit kirjandusajakirja Books Abroad, hilisema nimega World Literature Today. Mõlemad väikelinnad asuvad umbkaudu Põhja-Ameerika mandri põhjalõuna suunalisel keskjoonel, nii et elu veetsid Ivaskid põhiliselt sügaval sisemaal, kontinentaalsel preeriaalal, tuhandete kilomeetrite kaugusel nii Atlandi kui ka Vaiksest ookeanist. „Kuskil Ameerika mandri südames / on ankrus meie elu võrdkuju / meie kodu kogutud raamatud” (Ivask 1970: 43). Rein Taagepera on meenutanud: „Ivari ja Astridi kodu Oklahomas oli täpselt poolel teel, kui 8-aastase Tiinaga sõitsime vanast kodust USA idarannikul uut elupaika leidma Kalifornias. [...] Ivaskite elukoht oli 2400 kilomeetrit USA mõlemast otsast [...]” (Taagepera 1992: 2399)

Ivaskile oli Oklahomas professorikohta koos Books Abroadi toimetamisega pakutud juba 1959. aastal, kuid tollal oli ta selle tagasi lükanud. Hiljem tehti sama pakkumine veel mitu korda ning Ivask oli kõhklev viimase hetkeni, sest „pääle ajakirja on Oklahoma üsna kultuurivaene osariik...” (Oras ja Ivask 1997: 301, Ivaski kiri

¹ Juba Ivaski esikkogus on väga petersonlik „Tartu ja Riia vahet” (Ivask 1964a: 32). Petersoni isikuga rööbibstab Ivaskit 1964. aastal Valev Uibopuu (1987: 162–163). Ivaski ema, isa ja suguvõsa kohta vt lähemalt Laak 2018.

3. X 1966). Ants Oras kui vanem kolleeg Florida ülikoolist oli esialgsele loobumisele mõistvalt kaasa noogutanud, sõnades, et „sellisesse kaugesse nurka” ei tahaks ka tema minna, sest „säält on kindlasti eriti raske pääseda ühendusse muu maailmaga” (Oras ja Ivask 1997: 91, Orase kiri 30. III 1959). Vastu ootusi tegi Ivask Oklahomas, seal sügaval sisemaal, rahvusvahelise kirjandusmändžerina tõelist imet.

Oklahomal kui Ühendriikide nurgatagusel kandil on ameeriklase teadvuses vastuoluline maine. Mõnes mõttes on Oklahoma sealtnmaa Siber, kuhu 1830.–1850. aastail küüditati idaranniku etnilise puhastuse käigus umbes 60 000 indiaanlast. Sel samal alal ehk nõndanimetatud Indiaani territooriumil, kuhu oli üha rohkem hakanud voolama valgeid inimesi, asutati 1907. aastal Oklahoma osariik. Kuulus Teise maailmasõja aegne muusikal „Oklahoma!” (1943) näitab vastuolusid Oklahoma varase elanikkonna eri kihtide, kohalike karjakasvatajate ja sisserännanud põllupidajate vahel, ning jutlustab üksmeele teket. Juba Franz Kafkale oli Oklahoma tema esimeses romaanikatkes „Ameerika” (aastaist 1912–1914) kangastunud teatraalse lootustemaana. Vastukaaluks unelmatele kujutas hilisem nobelist John Steinbeck romaanis „Vihakobarad” (1939, e k 1964) põua ja tolmutormide tõttu vaesunud Oklahoma põllupidajate ehk okkide väljarändu Californiasse 1930. aastate lõpul. Oma keskmiselt ühe tornaadoga nädalas ning temperatuuri kiire tõusu ja langusega on Oklahoma ettearvamatu ilmastiku sümbol.

Ivar Ivaskile sai Oklahoma tuhande täitumuse maaks. Neli korda aastas ilmunud ajakirja Books Abroad tagumise poole moodustasid kogu maailma uudiskirjanduse arvustused. Ivask tõstis ühes numbris tutvustatavate teoste arvu 300-ni ja jõudis koguni 72 keeles ilmunud teose jäädvustamiseni. Uue allüksusena tõi ta arvustuste ossa „Soome-ugri ja balti kirjandused”, kus Ivaski ametiajal arvustati muu hulgas 316 eestikeelset teost, enamik neist trükitud okupeeritud Eestis. Ajakirja esiots muutus üha programmilisemaks tänu erinumbreile, mis olid pühendatud ühele autorile või teemale. Esimese kolme isikuna austati Ivaski lemmikuid hispaania, austria ja vene kirjandusest – Jorge Guilléni, Heimito von Dodereri ja Boriss Pasternakki. Aastal 1973 ilmus Baltimaade kirjanduste erinumber. Kui ajakiri hakkas 1977. aastast kandma nime World Literature Today (‘Moodne Maailmakirjandus’), siis vastas see Ivaski üllameelselt edevale pretensioonile haarata kogu maailma kirjakultuuri avaramalt kui ükski teine väljaanne (vt lisaks Talvet 1988). Seejuures nõudis Ivaski rahvuslik kosmopolitism, et maailmas eristuksid alati Eesti, Läti ja Leedu ning neid kolme liitev Balti ühtsuse idee, millesse ta vähemasti ise uskus väga truult. Sel sajandil on World Literature Today kängunud tavaliseks kirjanduslikuks värvipildiajakirjaks, kus retsenseeritakse mõõdukas mahu valdavalt ingliskeelseid või inglise keelde tõlgitud teoseid ning vaid maitseisandiks teistes keeltes ilmunut.

Ivask saavutas ka selle, et Oklahoma ülikool hakkas alates 1970. aastast igal teisel aastal välja andma rahvusvahelist kirjandusauhinda, mida rahaliselt toetas kohalik juudi soost Neustadti metseenidepere. Auhinna suurus oli esimesel kümnendil 10 000, seejärel 25 000 dollarit, praeguseks on see veelgi kahekordistunud. Ivask oli žürii alaline esimees ja tema ametiajal anti Neustadti auhind 11 kirjanikule, kellest neli pälvis hiljem Nobeli kirjandusauhinna (Gabriel García Márquez, Czesław Miłosz, Octavio Paz, Tomas Tranströmer). Hilisemaid nobeliste oli ka nende seas,

keda Ivask oli kutsunud osalema žürii töös või keda see žürii oli nomineerinud. See kõik jättis võimsa mulje: Ivaski käe all töötav žürii näis Rootsi Akadeemiast ikka paar sammukest eespool käivat ja akadeemia pidaski selle valikuid nobelistide sõelumisel hoolsalt silmas. Ivaskil oli erakordne vaist kultuuri ilmaolude ennustamisel, samuti nende mõjutamisel, ning kirjandusmäändžerina polnud tal mitu kümnendit ilmselt kogu maailmas võrdset. Ja seda Oklahomas!

Kõik Neustadti auhinna pälvinud autorid said Ivaski ajakirjas erinumbri, kuid neid jagus teistelegi. Kreeka luuletaja Odysseas Elytise erinumber ilmus 1975. aasta sügisel, aidates tõhusalt kaasa tema rahvusvahelise maine tõusule. Muuseas oli Ivask seda poeeti eesti keeles väga tunnustavalt tutvustanud ja tema underlikku päikese-kultust esile tõstnud juba 1963. aastal, pakkudes ühtlasi tõlkekatkeid tema luulest ja pidades teda juba tollal Nobeli auhinna vääriliseks (Ivask 1963a: 91–93, vrd Ivask 2010a: 77–83, samuti kiri Underile 10. XI 1963²). Under kiitis oma väidetava hinge-suguluse Elytisega igati heaks (kiri Ivaskile 1. X 1963). Kui Elytis kuulutati 1979. aastal tõepoolest Nobeli laureaadiks, siis kutsus ta auhinna üleandmisele ka Ivaskid (Ivask 1987: 10, 2010b: 253; Tarvas 2006: 42), Ivar Ivask talletas sündmuse oma luu-lessegi (Ivask 1990: 62). Minul on sellest ajast samuti üks tore mälestus. Tolsamal sügisel Tartu ülikoolis küsis kursusevend Mart Meri, kas ma tean, et Ameerikas on eesti soost professor, kes suudab Nobeli kirjanduslaureaate otsekui ette aimata ja premeerib nii mõnegi neist ennetavalt omaenese auhinnaga. Mardi pommunudised põhinesid enamasti oma isalt Lennartilt kuuldul, nii ka nüüd. Nõnda saime tookord teada, et värske kirjandusnobelist Elytis võlgneb oma au ja kuulsuse osalt ühe Ameerika eestlase toimekusele.

Kõrvalepõikeks. Meri ja Ivask olid kohtunud juba 1974. aasta septembri algul Tallinnas, kui Ivaskid olid soome turismirühma koosseisus esimest korda pärast kolmekümneaastast vahepausi taas kodumail käimas. „Deprimeerivalt hall” Tallinn ja iroonilist võllanalja viskavad „eesti nõukogude” literaadid, kellega Ivask kohtus Nigol Andreseni kodus (Ain Kaalep, Lennart Meri, Jüri Talvet, Juhan Viiding, Jaak Rähesoo, Vaino Vahing, Joel Sang, Mati Unt, Hando Runnel ja mitmed teised), viisid Ivaski viimaks endast nii välja, et tulemuseks oli traumaatiline nutuhoog Viru tänaval, mida on meenutanud nii Ivask (2007: 45–46) ise kui ka Paul-Eerik Rummo (1998: 1902–1907). Ühel neljast Eestis viibitud päevast käidi Rahumäel vaatamas Adsoni ja Underi kunagist kodu ning seal pistnud kirjanike liidu juhatuse liige Meri Astrid Ivaskile pihku vana uksekrambi, öeldes: „Viige see kunagi Underile-Adsonile, see on nende majast!” (kirjad Underile 5. I 1975 ja 21. XII 1975, vt ka Ivask 2007: 56). Kokkupuuteid Merega hindaski Ivask tagantjärele oma põhiliselt masendava Eesti-külastuse positiivseks üdiks (Ivask 2007: 55–56, sissekanne 12. IV 1976). Järgmisel aastal põimis ta Mere nime ühte oma laulu: „Ma joonistan siia laineid / ja veelinde – Mere auks. // Lennates viikingite lennukis / mõtlen tagasi / kõigele nähtule, kogetule.” (Ivask 1990: 380)

Ehkki Ivaskil polnud žürii esimehena õigust Neustadti auhinna kandidaate ise üles seada, kutsus just tema kokku väljapaistvaist literaatidest žürii, mille liikmeist

² Siin ja edaspidi märgivad viited Underi ja Ivaski kirjavahetusele kuupäevi väljaandes Ivask ja Under 2025.

igaüks esitas ühe kandidaadi (nominendi) ja mis sõelus lõpuks välja laureaadi. Elu näitas, et Neustadti auhinna toiminguis ühel või teisel viisil osalenu kogus endale jõudsalt sümboolset kirjanduslikku kapitali. Seda mõista andes tegi Ivask 1986. aasta suvel Kai Laitineni kaudu Jaan Krossile „ettevalmistava” ettepaneku võtta osa 1988. aasta Neustadti auhinna žürii tööst (Ivask 2007: 63). Otsene kutse Krossile läks teele peaaegu aastapäevad hiljem, 10. aprillil 1987 (EKM EKLA, f 428).³ Kross ei võtnud vedu – mäletan tema veidi tüdinud miimikat Ivaski ettepanekust kõneldes –, mispeale Ivask arvatavasti solvus. Suur altruistlik mänedžer võis muutuda egotsentrikuks olukordades, mis talle ei allunud. Krossi asemel ja üleüldse esimese Baltimaade päritolu isikuna (kui Ivask ise välja arvata) sai toona žüriiliikmeks nii leedu kui ka inglise keeles kirjutanud ja USA-s elanud Algirdas Landsbergis. 1990. aastal osales aga Neustadti auhinna žürii töös Jaan Kaplinski, kes seadis üles rootslase Tomas Tranströmeri kandidatuuri, mis osutuski võidukaks (Olesk 1997: 20; Neustadt Prize 2026).

Õnnelik tööabielu

Kuid kogu see hilisem hiilgus jäi juba Ivaski Oklahoma-aega. Oklahomasse kolis Ivask alles Marie Underiga peetud kirjavahetuse 1060. leheküljel, niisiis üsna lõpu eel. Kirjavahetuse põhiosa paigutub esimesse kümnesse aastasse 1957–1967, kui Ivask elas veel Minnesota Põhjapõllul. Suvel 1957 tegi 29-aastane Ivar koos oma naise Astridiga esimese Euroopa-tuuri ja kohtus 31. augustil Stockholmis Underi ja Adsoniga.⁴ Ta oli Ameerikas andnud „kriitilisi, ergutavaid juhtnööre” Underi valik-kogu „Südamik” (1957) koostamisel (vt Under 1957: 243–244) ning võis nüüd eesti luuleprimadonnat oma silmaga näha. See kohtumine sai koju tagasi jõudes nii kirjavahetuse kui ka uue eneseleidmise nurgakiviks. Ivask saatis esimese kirja Ameerikast teele Karl Ristikivi 45. sünnipäeval ehk 16. oktoobril 1957. Marie Under lähenes tollal tasapisi 75. eluaastale. Hoolimata partnerite vanusevahest hakkasid kirjad hoogsalt üle suure lombi lendama. Mõnes mõttes võib isegi väita, et Ivask äratas vana daami uuele elule teda juba õrnalt roiutama hakanud nõidusunest.

Ivar Ivask oskas inimesi aktiveerida. Ta pani nad tähelepandamatult tööle, otsest omakasu taga ajamata, aga väheke ikka ka enese huvides. Ta suutis üles kütta loomingulist vaimustust ja koostegemisrõõmu. Ta saatis kirjasõpradele nii kingitustena kui ka laenu korras head kirjandust ja palus selle kohta nende austavat arvamust. Ka vanaproua Underi pani ta nagu muuseas rakkesse tegevusega, milles too eriti

³ Tänan Anni Avi kirja koopია eest.

⁴ Esmakohtumise kuupäevaga seoses valitseb Underi elu ja loomingut põhjalikult tundva Sirje Kiini tekstides segadus. Kõigepealt pakub ta välja 5. septembri 1957 (Kiin 2004: 1860), seejärel esitab oma monograafias nii 31. augusti kui ka 5. septembri versiooni (Kiin 2009: 493, 542; see-sama kordub monograafia „täiendatud ja täpsustatud” teises trükkis Kiin 2011: 493, 542) ning kannab selle kaksipidisuse üle ka käesoleva kirjavahetuse järelsõnasse (Kiin 2025: 1126–1127). Adsoni pävikutes on kohtumise kuupäev ühemõtteliselt 31. august 1957 (EKM EKLA, f 180, m 163:2, l 2/108; f 180, m 164, l 218), mida kinnitavad Ivaski meenutused artiklis „Elav Under” aastast 1983 (Ivask 2003: 113). Tänan Kristi Metstet ja Kanni Labit abi eest.

oma „Valikuga saksa uuemast lüürikast” (1920) oli kord olnud alustrajav – maailma luule tõlkimisega eesti keelde. Under kirjutas viimaseil aastakümneil algupärast luulet juba vähe, aga Ivaski tõlkeettepanekud tõid ta ellu justkui uut värskust. Noor ninatark Ameerika intellektuaal, keda Sänna trubaduur nimetas hiljem pilkavalt Iva-Ivaks, paistis arvavat, et just Under on õige inimene tõlkima eesti keelde tema lemmikluulet. Underi viimane uudisluulekogu „Ääremail” (1963) sisaldabki enam kui kahe kolmandiku ulatuses tõlkeid, osa neist on küll pärit varasemast ajast. Et oma vähest uudisluulet raamatus just luuletõlgetega täiendada, seegi näib olnuvat Ivaski idee (kirjas Underile 20. VI 1962).

Tollesama 1957. aasta sügisel hakkas Rootsis ilmuma uus kirjandus- ja kultuuri-ajakiri Mana, mida Bernard Kangro ajakirjaga Tulimuld konkureerides toimetas Ivar Grünthal. Ida-Euroopas oli kätte jõudnud poliitiline „sula”, mis virgutas ka läänes tegutsevate pagulaste kultuuripürgimusi. Läti läänepõgenikud tõid taas päevavalgele Aleksandrs Čaksi ja vene omad Ossip Mandelštami luule; nõukogude sisepagulane Boriss Pasternak jõudis laia maailma tänu sellele, et tema romaan „Doktor Živago” ilmus esmalt Itaalias, mis vallandas tõlgete buumi. Suurema osa Manas avaldatud luuletõlkeist tegi Under ilmselt just Ivaski ärgitusel: ta eestindas Čaksi, Pasternakki, Henrikas Radauskast, Astrid Ivaskit.

Čaksi luule vastu oli Ivask suutnud Underi huvi äratada nende Stockholmi kohutumisel. Juba esimeses kirjas asub ta asju kibekiirelt korraldama: laseb oma abikaasal teha Čaksi luuletuste saksakeelsed reaalsed tõlked ja täpsed värsiskeemid ning saadab need auavalduste saatel Underile. Underil ei jäägi muud üle kui tööle asuda. Ta saab esimeste tõlgetega kiiresti hakkama. Ühest küljest püüab ta pealetükkivalt abivalmis Ameerika noormeest veidi pidurdada, teisest küljest tunneb ta enese poputamisest ilmselt vaga rõõmu, liiati kui sel on edasiviivad tagajärjed. Ivaski oskus käituda eesti luuleprimadonna kammerteenrina on esiotsa väga auditav. Underile polnud teda andunult teeniva mehe roll tundmatu. Ka ta oma abikaasa Artur Adson oli rakendanud algusest peale sedasama malli, mille viljakuse tabas Ivask hoobilt ära. Ja nii talitasidki noor mees ja vanem naine äkki üheskoos eesti kultuuripõllul.

Nende ühistöö esimesed viljad tulid nähtavale juba ajakirja Mana teises ja kolmandas numbris 1958. aastal. Kõigepealt avaldas Under nelja Čaksi luuletuse tõlke koos Ivaski kommentaariga, seejärel aga Čaksi kuueosalise poeemi „Elu” eestinduse, mida sõandan pidada Underi väljapaistvaimaks saavutuseks lüürilise luuletõlke valas (sama meelt oli Ivask kirjastanud Underile 20. I 1963). See sai avataktiks Čaksi luule eesti keelde ümberpanekule, mida hiljem jätkasid Ita Saks ja Livia Viitol. „Elu” toredat tõlget, mis ongi jäänud vaid Mana veergudele, täiendas Ivaski saateessee. Ivask nägi Underis ja Čaksis kahe naaberrahva kaht suurimat iseseisvusaegset poeeti, ühtlasi vaimusugulast, elumõiste keskse ehk nõndanimetatud elufilosoofia (sks *Lebensphilosophie*) esindajat, mis võimaldanud Underil Čaksi eesti keelde ümberluulendada otsekui algupärandit. Hilise Underi elujaatusse sigineb palju dramaatilisi dissonantse, mis olid omased Čaksilegi.

Boriss Pasternaki „Doktor Živago” nägi nii vene keeles kui ka itaalia tõlkena trükivalgust 1957. aasta lõpus Milanos Feltrinelli kirjastuse väljaandel, seejärel ilmus vene algupärand veel mitut puhku läänemaailmas ning avaldati autori kodumaal

alles 1988. aastal. Ivask oli Pasternaki luule austaja juba Marburgi päevil, kaua enne seda, kui vene kirjanik peamiselt „Doktor Živagost” ajendatud kultuuripoliitilises melus pärjati Nobeli auhinnaga. Nagu Underis ja Čaksis, nii nägi ta ka Pasternakis elukategooria keskset poeeti. Ivask suutis Underi ja Adsoni meelitada Pasternaki-usku: „Oleks sümboolselt sobiv ja ilus kui te oleksite Pasternaki kunsti tutvustajaks eesti keeles. Palun mõtelge sellele ettepanekule tõsiselt: meie kaasmaalaste, Pasternaki, „Mana” ja minu pärast!” (21. X 1958) Ta aitas muretseda vanapaarile „Doktor Živago” saksa tõlke ja seejärel Aleksis Ranniti vahendusel (vt kiri Underile 8. XI 1958) ka vene originaali, ning ennäe imet – üsna varsti tõlkisidki Under ja Adson palehigis Pasternaki suurteost, üks romaanile lisatud 25 tekstist koosnevat luulepõimikut ja teine romaani ennast. 70-aastasele Adsonile oli see elu mahukaim ja stiililiselt nõudlikem tõlketöö ning väärib vaid tunnustust, kui hästi ta sellega vähem kui aasta jooksul toime tuli. Napist ajast hoolimata hindab paljude teiskeelsete tõlgete suhtes ülikriitiline Rannit lõpptulemuse „eesti loova sõna meistriteoseks” (Rannit 1962: 221), mille avaldas Imant Rebase kirjastus Vaba Eesti Stockholmis. Teise tuntud eesti pagulaskirjastuse Orto juht Andres Laur Torontost pidas aga Pasternaki romaani lõppkokkuvõttes „kommude (varjatud) propagandaks”, mistõttu ta loobunud selle avaldamise mõttest (Laur 1960; vt ka Kronberg 2002: 139–140; Lepik 2020: 153–154). Niisiis kandus ülemaailmne kemplus, mis lõpuks hävitas Pasternaki terve, ka eesti pagulaskeskonda.

Ivask ise kirjutas luulet esiti vaid saksa keeles ja just Under oli see, kes arvas, et seda võiks vahendada eesti lugejale (29. XI 1957). Ivaski palvel tegigi poetess tema luuletustest järgmisel aastal käputäie tõlkeid, kuid et mitte jätta eesti lugejale „kadaklikku” muljet eestlasest, kes kirjutab salaja sahtlisse saksa keeles, otsustati ära oodata saksakeelsete algupärandite trükis ilmumine. Ivaski ainus saksakeelne luulekogu „Gespiegelte Erde” („Peegeldatud maa”) jõudis New Yorgis trükki alles 1967. aastal ning täpselt niikaua pidid ootele jääma ka Underi eestindused Ivaski luulest, mis sama aasta viimases Tulimullas viimaks lugejani jõudsid. Kuid just nende pikalt kalevi all püsinud tõlgete mõjul hakkas Ivask oma esimesel Soome suvel augustis 1958 katsetama eestikeelse luulega, mis sobitus tema meelest paremini põhjamaisesse maastikku: „Ja peaasi – Teie minu luuletuste eestindamise tõttu hakkasin ise eesti keeles kirjutama [---]” (7. XI 1959, vt ka Ivask 2003: 314).

Sellele eesti luuletaja sünniprotsessile elame kirjavahetuses lugejaina kaasa. Ivask oli kavatsenud maailma vallutada saksa kultuurkeeles, mida ta vabalt valdas. Kuid ta valdaski seda keelt eeskätt kui kultuuri ning selle maa-alune maagia jäi talle ilmselt kättesaamatuks. Ta oli saksa kirjanduse õppejõuna saksa luuleklassikat pilgeni täis ja jätkas oma loomingut selle kiiluvees. Elu lõpupoole jõudis Ivask ingliskeelse luuleharrastuseni ja saavutas oma ohtralt tõlgitud „Balti eelegiatega” (1987) poeetilise apogee vähemalt idaeurooplaste teadvuses. Kaasa mängis hingepõhjast kostuv poliitiline karje, meeleheitest haaratud Balti ühistunde väljendus. „[---] Tšernobõli katastroof ja teie fosforiidi kaevandamise vastased protestid tõid kaasa tõelise vapustuse, mulle tundus, et Eesti mitte ainult ei venestata, vaid ka kiiritatakse ära. Ma leidsin, et pean midagi ütleva Balti rahvaste saatuse ja võimaliku hävimisohu kohta ja tegema seda inglise keeles.” (Hain 1989)

Nende kahe, saksa- ja ingliskeelse eneseteostuskatse vahele jäi Soome suveöös tehtud kammerlik avastus, et tõeliselt luuletada tähendab suuta keelega keelest välja sirutada. See avastus oli ühtviisi rõõmus ja kurb. Ivask pidi endale tunnistama, et kui üldse, siis tõelist luulet suudab ta kirjutada vaid oma isa ehk eesti keeles. Ja et järelikult on talle saatusest määratud olla luuletaja, kellest lai maailm kunagi midagi kuulda ei saa.

Sõnelus seoses Dodereriga

Ivaski kirm olid algusest peale igat sorti auhinnad ja mainepingeread ning juba kaua enne 1958. aasta Nobeli kirjandusauhinna selgumist võis ta Underile uhkelt teatada, et elavaist väärivad seda maailmas tema arust kõige enam „Teie, Pasternak, Guillén ja Doderer” (8. II 1958). Kolm viimast, nagu öeldud, olid tollal Ivaski lemmikud väliskirjandustes. Austria romaan Dodereriga selle keskmes oli ta erihuvi, Dodereriga juba isiklik suhe loodud, kirjavahetust alustatud, ning üsna pea oli saabumas Ivaski elu tähetund, stipendiaadiaasta 1960–1961 Viinis, kus ta pea iga nädal külastas austria kirjanduse tollast vapilõvi, kellega koos jagati vennalikult nii vaimuväge kui ka vägijooke. Ivaski mänedžerikalduvused löövad kirjavahetuses jälle välja: ta on Dodererist kõrvuni sisse võetud ning püüab Underitki oma väljavalitut imetlema panna. Ah, kui väga tahaks ta koos Underiga olla Dodereri jünger, milline vaimne kolmikliit!

Emalaev nimega Under lubas oma pinnalt startida igal ausal pürgijal ja puhata seal kõigil kõrgustest väsinuil, kuid oma maitset, kunstilisi eelistusi ega veendumusi ta kellegi meeleheaks muutma ei hakanud. Nähtamatu turvamehena seisis tema kõrval Artur Adson, kes kontrollis ja korrigeeris oma naise otsuseid ilmselt rohkem, kui algul välja paistab.

Doderer sai Ivaski ja Underi vahelise usaldussuhte esimeseks proovikiviks. Ivask saavutas küll selle, et vanapaar tõstis öökapile õhtuseks lugemiseks Dodereri kaks telliskivipaksust peateost, „Strudlhofi trepi” ja „Deemonid”. Aga kuidas Ivask ka peale ei käinud, kiidulaulu ta nende kohta kuulda ei saanud. Olukorda ei leevendanud seegi, et Under oli PEN-klubide XXX rahvusvahelisel kongressil Frankfurdis 1959. aasta juulis Dodereriga isikliku tutvuse loonud ning – oh mis üllatus! – veenduda võinud, et austria kirjanduse patriarhile polnud ta looming tänu Ivaski ettevalmistustööle just tundmatu (26. VIII 1959, vt ka Adson 1974: 224). Under tõrjus Dodererile hinnangu andmist esialgu leebelt, vihjates oma lugemislaiskusele. Kui aga Ivask ei jätnud jonni ja soovis kuulda tema ausat (see tähendab – head!) arvamust Dodereri „Strudlhofi trepi” kohta, otsustas Under üksmeelsuse illusiooni purustada.

Mis jaoks Teie illusioone kõigutada? Kuid ütlen siiski südame päält ära, mis mind tema juures ei rahulda. See probleemi asetuse või sündmustiku „luukere”, nagu Teie seda nimetate, tundub mulle siiski liig väikse kandejõuga olevat. Ütlete, et õige sündmustik siin ei käi mitte otsekoheselt, vaid „argipäevase pealiskaudsuse all”. Aga see

argipäevane pealiskaudsus on kaunis tühine ja üksluine. Ma ei näe seda „Menschwerdung“ [= inimeseks saamist], millest Teie räägite. Ma leian, et see luukere on liig kõhetu ja nõrk selle virtuoosliku ja võiks ütelda üleraffineerit stiili ja komplitseerit sise- ja ka välisvaatluste jaoks. Need head omadused tunduvad ära raisat (enamasti tühja-tähjale). Ligi 1000 lhk keerukaid nokitsemisi – kas see pole siiski natuke liig palju kulda ja ehteid veidi virilale luukerele? (2. XII 1960)

Tsitaat näitlikustab, millisel sügavusastmel käis Ivaski ja vahepeal 77-aastaseks saanud Underi arutelu. Ivask oli eelnenud kirjas esitanud Dodereri kultuuriloolise lühivõrdluse Fjodor Dostojevskiga ning andnud oma punktid muidugi esimesele. Kõik Mihhail Bahtini uurimustega tuttavad tänapäeva humanitaarid teavad, et Dostojevski tekst on polüfoonilise koega, see tähendab, dialoogiline, mitme sõltumatu hääle üheaegne kehtimapanek. Ivask arvas risti vastupidi, sest bahtinoloogia ei kujundanud veel kaanonit: Dostojevski olevat igavalt monofooniline autor, tema „romaanikujud kõnelevad kõik sama keelt, neid vaevab [...] sama häda” (5. XI 1960), puudub elu mitmekesisus.

Agas Under ei heitunud, ta polnud suhetloomest sõltuv ning asus kaitsma Dostojevskit kui kirjanikku, kellest ta oli kunagi (1921) kirjutanud oma kõige mahukama kirjandusliku artikli (vt Under 2018: 88–115). Ta sõnas rahulikult, et talle meeldib Dostojevski siiski rohkem kui Doderer. Leebelt lisas ta juurde, et talle meeldib ka Pasternak rohkem kui Doderer. See pidanuks mõjuma nagu palsam haavale, sest Pasternak oli ju samuti Ivaski firmamärk. Agas Ivaskile sellest ei piisanud: kui te, kallid poetess, ei suuda midagi ilusat öelda Dodereri „Strudlhofi trepi” kohta, siis öelge seda vähemalt Dodereri „Deemonite” kohta! Under vastas, et ta on sellegi romaani kohta juba kõik öelnud: Dostojevski „Deemonid” (eesti tõlkes „Sortsid” või „Kurjad vaimud”) on austerlase omast tugevam teos. Õnneks leiti siis juhtumisi, et nii Underile kui ka Ivaskile meeldib Lev Tolstoi. Jumal tänatud, ohkas Ivask, jõudsimet ometi vaherahuni. Ta tundis lausa füüsilist valu, kui Under tema maitse alla ei tahtnud painduda, tema hing ja ihu nõudsid unisooni eesti kirjanduse esimese leediga.

Säärastes olukordades lõi välja Ivaski olemuse kaks poolt. Ühest küljest oli tema kultuuriline entusiasm suure käivitusjõuga. Ta ei häbenenud naiivseid igavikulisi küsimusi, siirast, isegi pealetükkivat kunstivaimustust, temas oli XVIII sajandile omast harimistahet, koostööpüüet ja vestlusmeelt. Teisalt ihkas ta olla otsekui vabamüürlik traditõmbaja, kes teab elu saladust ning juhib inimesi ainuõigete valikute ja harmoonilise maailmakorra poole. Ta ei vältinud, vaid pigem nautis dialoogi, kuid siiski eeldusel, et dialoogi käigus jõutakse just tema esitatud argumentide ühise tuntuksmiseneni.

Olin Ivar Ivaskit Austria-suunaliste suhete loojana esile tõstnud 1988. aasta juunikuises Keeles ja Kirjanduses (Undusk 1988: 377) ning nägin teda ennast ihusilmaga sama aasta septembris, kui ta teist korda pärast sõda Eestit külastades esines Keele ja Kirjanduse Instituudi saalis. Veel aasta hiljem, 1989. aasta septembris kutsus ta mind Helsingis rikkalikule õhtusöögile oma tollasesse peatuspaika tuntud juristi Lauri Pöyhöneni korteris. Vahepealsesse aega mahtus mõningat kirjavahetust, milles ma lühidalt sõnastasin ka oma mulje Ivaski loomingust. Sain selle eest kohe

valusa õppetunni, sest minu – igati heatahtlik – arusaam ei osutunud Ivaskile vastu võetavaks. Ta saatis mulle Normanist koopia oma „Balti eelegiate” saksa tõlkega ja lisas sellele 14. novembril 1988 ehk minu 30. sünnipäeval paberile pandud sõnumi: „Armas Jaan Undusk! Tundub üsna uskumatuna, et Teie leiate ühiseid jooni minu loomingu ja 18. sajandi vaimuse vahel, mis on minule alati olnud kõige kaugem, ebahuvitavaim ajastu! Olen põhiliselt müstik, kaugel igasugu moraalitsevast ratsionalismist. Küllap avastate seda Teiegi enam süvenedes minu teostesse. Sõbraliku tervitusega, Ivar Ivask.” Mul oli omakorda üllatav kuulda, et Ivask käsitles XVIII sajandit kui „moraalitseva ratsionalismi” valitsusaega, sest mõnes mõttes oli ju näiteks prantsuse valgustusmoraal üks kõige vabameelsemaid, mis Euroopa ajaloos leida – aga see selleks. Vastandite paariga „müstika – ratsionalism” piiritles Ivask lihtsalt kunsti ja kunstivälise vaimu vahekorda: kunstis ühtitakse „kõiksuse müstilise põhivooluga”, ratsionalism saab aga takistuseks luule „viimse suuruse” saavutamisel (Ivask 1987: 5, sissekanne 25. I 1969). Meie kohtumisel Helsingis näitas Ivask mulle oma joonistusi, peenelt viimistletud loodusmotive, suures plaanis õisikuid, juurestikke, puusäsi, kuid tähtsaim oli ta selgitav sõna: olen müstilise maailmapildi esindaja, pidage see meeles. Ta oli pähe võtnud, et ta on müstik, ja see oli muidugi ta looduslik õigus. Aga talle oli emotsionaalselt vastuvõetamatu, kui sellega kaasa ei mindud.

Sellised lahkarmused ei mõjutanud lõppkokkuvõttes kuigivõrd Ivaski mänedžerimissiooni. Ehkki ma võisin talle paista suhteliselt ebamugava isikuna, tellis ta Tiina Kirsilt ometi minu romaani „Kuum” kohta arvustuse oma ajakirja 1991. aasta kevadnumbrisse. Ja see on kindlasti üks hingesuguluslikemaid vastukajasisid, mis ma olen saanud. Ka vaidlus Underiga, mis Ivaski lõppeks närvi ajas, ei kõigutanud tema üldist suhtumist poetessi. „Teie, Pasternak, Guillén ja Doderer” – tähtis on just see võrdsustav rinnastus, mis liikmeti veidi varieerudes läbib kogu Ivaski kirjavahetust Underiga. Under seisab ikka kõrvu Ivaski meelest maailma parimate kirjanikega. Underiga kõneldes kõneles ta ühega neist suurist, keda ta mänedžerina enda ümber tahtis näha, ainult et Under kõneles nende seast ainsana eesti keelt. Oli suur au kõnelda ühega suurimaist omaenda ema- või täpsemalt isakeeles. Underiga koos oldi maailmakirjanduse südames, vaimse olemise keskpaigas. Asjadele ja oludele ei pidanud enam tegema mingeid eestilikke, mingeid pisendavaid mööndusi. Ilma mis tahes provintsliku kavaluseta võis kuulutada igas maakera punktis: „Teie, Pasternak, Guillén ja Doderer”. See kehtis kõikjal. Ja selle kehtivuse taju annab Ivaski ja Underi kirjavahetusele suurejoonelise raami.

Kriitik ei allu autorile

See raam pidas kirjanduslooliste hinnangute tasemel lõpuni vastu, nagu seda tunnistab Ivaski kõne Underi 100. sünniaastapäeva tähistamisel Torontos 1983. aastal. Under on talle jätkuvalt suurim eesti luuletaja, „[s]uurim oma haardeulatuses, mitmekülguses, tundeintensiivsuses” (Ivask 2003: 108). Olgu õigluse nimel lisatud, et elu lõpu poole kroonis Ivask mitte ainult eesti luule, vaid kogu eesti kultuuri kuningannaks hoopiski Betti Alveri, asetades tema kõrvale kuningana Arvo Pärdi

(Ivask 2007: 77–78, sissekanne 20. III 1988).⁵ Tüli Dodereri pärast sai Underi ja Ivaski suhete esmaseks proovikiviks, kuid see ületati ühisel jõul suhteliselt kergesti, sest erimeelsused olid seotud ikkagi kolmanda isikuga. Teravamaks läks asi siis, kui Ivask sõandas kaaluma hakata Underi enda poeetilist ihu.

Underi viimane uudisluulekogu „Ääremail” ilmus tema 80. sünnipäevaks Stockholmis 1963. aastal, sisaldades 36 mitmest keelest tehtud tõlke kõrval vaid kümme algupärast luuletust. Viimastest oli kõige pikem ja kaalukam Ants Orasele pühendatud „Uneretk”, mis avaldati ka 1963. aasta Mana esimeses numbris koos Ivaski kolme lehekülje pikkuse tõlgendusega (käsikirjas oli Ivask seda teost lugenud juba 1960. aastal, vt kiri Underile 5. X 1960). Luuletuse mõistatuslikku võtmearssi „ja üht, seda Üht ma pole veel näind” mõistis Ivask selles täiesti ootuspäraselt kui tunnistust veel leidmata või kaduma läinud jumalast (Ivask 1963b: 6), mille kordas üle kirjas Underile (31. I 1963). Aga Under sõdis kirglikult säärase tõlgenduse vastu, väites, et „Jumalat ma ei ole kaotand” (28. II 1963), ja andis paar kuud hiljem rahunenud toonis omaenda seletuse: „On ka mõistetav, et sõna „Üht” all mõtlesite Jumalat, kuna see sõna on kirjutet suure tähega. Minul väljendab see rida aga kõige maapealse elu ebatäiuslikkust, ideaali saavutamatumust: lähed suurte lootustega välja õnnejahile, aga need lootused purunevad, sest kõik maine on poolik.” (24. IV 1963) Ivask jäi oma muljele truuks, kaitstes kahe erineva tõlgenduse võrdväärset koosseisutsi (9. V 1963), ning et Under teemat rohkem ei puudutanud, siis esialgu ei tumestanud see väike sõnelus põhiliselt päikselist suhet, mille üks kõrgpunkte pidi saabuma sama 1963. aasta suvel, kui Ivaskid kohtusid 26. juulil järjekordselt Underi ja Adsoniga nende kodus Stockholmis.

Vanapaar oli samal ajal kutsunud külla ka Roomast saabunud preestri Vello Salo ja keelemees Johannes Aaviku ning Underi ja Ivaski kaksikfotoportree Aaviku kin- gitud roosiga esiplaanil on nende omavahelise suhte kõige kaunim kuvand. Koos- viibimine ise paraku nõnda roosiliseks ei kujunenud. Ivask näitas juba algusest peale hambaid ehk oma tujukamat poolt. Kui Adson talle Salo küllakutsumisest märku andis (15. VII 1963), esitas Ivask üsnagi kohatult kõlava palve Salo kutsutute seast välja arvata (22. VII 1963). Seda muidugi ei juhtunud, mistõttu Ivask pidas end koh- tumisel Underi mäletamist mööda ülal võrdlemisi tohedalt. Ivask ise mõõnis seda: „Olin tõesti tsipa kibestund: olin lootnud Teid näha intiimselt, kõnelda kirjandusest sel ainukesel kokkusaamisel tänavu, ja pidin selle asemel kuulama „Raadio Vati- kani” [= Salo] endatähtsat juttu või vaidlema Trubaduuriiga [= Adsoniga] kirjandus- poliitiliste vanade-noorte arusaamatuste üle.... Ütlete, et mina olevat olnud vaikne, tusane. Aga kuidas siis mitte, kui ma ei saand sõnakestki Salo jutuvoolu vahele pista?!” (26. XI 1963) Pilkavas võtmes kirjeldab „Riia kikka” tookordset tusatsemist Adson palju hilisemas (30. V 1968) kirjas Paul Reetsile: „Viimane omadus [= enese- armastus] on tal otse peaaegu haiglane” (EKM EKLA, f 375, m 171:3, l 64/184). Üks asi oli muidugi preester Salo valjuhäälnel jumalalislik dominantsus. Kuid oli ka teine asi ja see oli raskemini kõrvaldatav: Ivaskit häiris isegi Adsoni pealetükkiv kohalolu,

⁵ Ivask oli vanemas eas üha tujukam. Kolm aastat hiljem loetles ta soomlastest geeniusi ja lisas lõppu, et need rikkused „meil lihtsalt puuduvad, kuigi ise oleme üritand mõnda kunstnikku sinna kõrgustesse upitada: Underit, Alverit, Pärti...” (Ivask 2007: 81, sissekanne 4. V 1991).

mille üle ta kaebas hiljem lausa avalikult (Ivask 2003: 110–113).⁶ Ivaski iha jääda Underiga elitaarsesse isolatsiooni (kui pole kolmandana võtta just mõnda Dodereri masti meest) ei olnud tegelikkuses kahjuks teostatav. Seda meelt oli ka Under, kelle reaalsusetaju oli vankumatu ja kes ei lasknud end Ivaskil privatiseerida. Eriti siis, kui Ivask hakkas tema „vanamehe” hõlma tikkuma.

Ja nõnda need kõuepilved kogunesid. Ajakirja Mana 1964. aasta esimeses numbris pakkus Ivask lugeda „Mõningaid mõtisklusi Marie Underi hilisluulest”, kus kõigepealt kordas taas trotslikult üle seisukoha, et „Uneretke” puändiks on ülesleidmata Jumal (Ivask 1964b: 2). Kirjavahetuses neelas Under oma noore sõbra allumatuse veel alla, kuid selle avalik eksponeerimine sundis teda väljendama nõrdimust: „Mu õiendust, et ma pole Jumala kaotust mõtelnud oma „Uneretkes”, ei võtnud Teie arvesse!” (5. VIII 1964) Võib-olla mõjus ses allumatuses kaasa eelmise aasta koosviibimine Stockholmis, kus Ivaski initsiatiiv sai maha surutud. Ajakirjanduse vahendusel Under temaga mõistagi kemplema ei läinud, selles mõttes oli Ivask nüüd jõupositsioonil. Oma vastukirjas postuleeriski ta moodsaile lugemisteooriaile tuginedes kriitiku põhimõttelise sõltumatuse või isegi üleoleku autori ja selle kavatsuse ees: „Teie hilisluule suurusest kõnelengi oma arvustuses, aga näen seda teises valguses kui Teie, autorina, seda ise meeeldi tahaksite näha. Autori kavatsus ning teostus on tihti olnud teineteisele vasturääkivad, lõpptulemus sellele vaatamata siiski vägev ning haarav.” (11. VIII 1964) Seda lugedes märkis Under iseenda jaoks resigneerunult sellesama kirja servale: „Nii teab siis kriitik ikkagi paremini kui autor – aga teine ja kolmas kriitik teavad jälle omamoodi paremini. Kuhu jääb siis autori õigus oma loomingut seletada?”

Isekeskis ei suutnud Under ja Ivask seega maid jagada ning mõlemad pöördusid oma mures ühe ja sellesama vahekohtuniku, nimelt Ants Orase poole (vt Kiin 2009: 547; Oras ja Ivask 1997: 281, Ivaski kiri Orasele 20. VIII 1964). Adson andis oma aastavahetuse kirja postskriptumis ja siis mitmes hilisemas kirjas ka Paul Reetsile teada „Marburgi doktori” möödalaskudest ja „väljavingerdamise” katseist: Ivask „[---] leidis et jutt on kaotatud kodumaa, kaotatud elujõu ja kaotatud Jumala kohta. Tõ[e]liselt oli tegu illusioonid[e] purunemisest, lootuste ja tegelikkuse vastuoludest. Kõige vähem aga kaotatud Jumalast...” (EKM EKLA, f 375, m 171:3, l 9/28, kiri Reetsile 30. XII 1963 – 1. I 1964; vt ka f 375, m 171:3, l 20/58, 25/72, kirjad Reetsile 6. VI 1964 ja 20. VIII 1964). Tõenäoliselt Adsoni initsiatiivil kaebas vanapaar Ivaski tõlgenduse üle veel 7. aprilli 1969 ühises kirjas Eestis elavale Erna Siirakule (vt Kiin 2009: 579–580; vrd Siirak 1987: 142–143).

„Maamehelikult priske” Baudelaire

See jäi siiski vaid prelüüdiks, millele järgnes fuuga, kui Ivask võttis ette kogus „Ääremail” ilmunud luuletõlked. Nagu peretülid ikka, nii kasvas seegi välja mikromaailma sügavustest. Üldiselt vaeb Ivask poetessi tõlkeid sallivalt, jõudes muuseas järeldusele,

⁶ Adsoni agressiivse ettehoolduse kohta suhetes Underiga vt ka Rajamaa 1983: 5–6.

et oma absoluutselt prima saavutab Under just Mihhail Lermontovi eestindades, ehkki vene luuletaja esimese Nõukogude okupatsiooni lõpul, vahetult enne sakslaste tulekut 1941. aasta jaanipäeva paiku ilmunud „Valik luuletusi” ei äratanud arusaadavatel põhjustel enam suuremat tähelepanu. Oma tõlkevaatluse viimases lõigus heidab Ivask aga hetkeks kõrvale aupaklikkuse loori ja lubab endale eesti luule esileedi suhtes väikest koerust: „Aga kuidas kõlab Baudelaire’i kuulus eleegiline „longue haleine” [= pika, eleegilise „hingetõmbega” teos] eesti keeles? Maamehelikult priskelt! – „Meel rahul, astusin ma märke üles”. Selles kujunduses pole küll jäänd jälgegi prantsuse luuletaja erilisest mõtte ja kõla harmooniast: „Le coeur content, je suis monté sur la montagne...”” Koerustüki viib lõpule karmivõitu üldistus: „Underi luuletõlked on – lõppkokkuvõttes – väga erineva õnnestumiskraadiga.” (Ivask 1964b: 7)

Analüüsist endast selline kategooriline kokkuvõte tegelikult ei järgne. Ivask pingutas veidi üle, kui tuletas ühest talle mitte meeldinud värsireast üldistuse kogu Underi mahuka tõkeloomingu kohta. Seda suurem oli selle üldistuse üllatusväärtus lugeja jaoks. Jutt käib luuletusest „Epiloog” („Épilogue”), mis varasemates väljaannetes oli ära trükitud Charles Baudelaire’i laastudekogu „Väikesed poemid proosas” (ilmus postuumselt 1869) viimase tekstina, mille aga hilisemad uurijad on asetanud pigem ta luulekogu „Kurja lilled” (1857, täiendatud väljaanded 1861 ja postuumselt 1868) lisanduste hulka. Igatahes oli Under selle tõlke avaldanud juba 1930. aastal ja trükkis ta ainsa prantsuse luule näitena uuesti ära kogus „Ääremail” (Baudelaire 1930: 153; Under 1963: 111–112).

Ivaski otsus näib meelevaldne ja et torm oli tulekul, seda ennustas kõigepealt esileedi ihukaitsja lakooniline tervitus ühel kollektiivsel maikuisel postkaardil Soomest: „Maamehelikult priskelt – A. Adson” (29. V 1964). Esileedi ise vaikis, mis ei tähendanud samuti head. Ehkki etteheiteid polnud veel tehtud, aimas Ivask halba ja püüdis end välja vabandada pika paisutatud tiraadiga:

Olin kriitilisem Teie tõlgete osas. [---] Egas see täpe Teid nii väga ei häirind minu arvustuses? Nii väga, et Teie ei näindki selle arvustuse kiitust, mis põhjenes sügavale tungivale analüüsile (mis vaeva Teie kriitikud pole alati endale võtnud)? Loodan südamest, et see poleks juhtund! Tõepoolest! Sest see oleks hirmus mõeldagi minule... Minu suhe Teie isiku ja loominguga on olnud alati elav, tähendab vahest ka pingeline, dramaatiline, aga ikka erutavalt elav! Monumendi külmust ma ei taju Teis, ainult tuld – soojendavat, vahest põletavat. Ma ei näe Teid jumalloomiselt, vaid minu kaasaeglasena – kolleegina, kes minu kõrval loob ja kelle looming nõuab, kutsub välja tugevaid reaktsioone. Teised näevad Teid juba ajaloolise pilguga. Minule olete inimene lihast ja verest, kaasotsija – kaasleidja, kaasrõõmustaja – kaasleinaja. (2. VII 1964)

Siinkohal jõuti juba hea maitse piirile, ja nagu tavaliselt, nii valasid needki ülemäärased vabandamisid vaid õli tulle. Kui Under viimaks suvatses vastata, siis selleks, et väljendada sügavat solvumust:

Armas Kriitik,

mul on raske olnud Teie kirjutada Teie viimase kohati ebaõiglase arvustuse pärast mõne mu tõlke kohta. [---]

Teise ja juba drastilisema etteheite teete mulle Baudelaire'i luuletuse puhul. Teie mainit „maamehelikult priskelt” kõlav rida on minu poolt täpne sõna-sõnaline tõlge B. tekstist. Kui see Teie kõlab matslikult, siis ei ole see minu, vaid eesti keele süü. [---] Oleks väga õpetlik, kui tõlgiksite mulle selle rea „longue haleine”likult.

Arvate omas viimases kirjas, et ma ei näinudki Teie arvustuse kiitust. Oh, nägin küll ja tänan selle eest; kuid ega ma ei ihkagi seda, kui ülekohtune mahategemine sellega kaasub. Mitte kiitust, vaid õiglust sooviksin. (15. VII 1964)

Lumepall oli läinud veerema. Pangem tähele, et Underit (ja Adsonit) ei häirinud niivõrd Ivaski relativeeriv üldhinnang Underi tõlkijatööle tervikuna, kuivõrd eeskätt üksainus väljend, „maamehelikult priskelt”, mis nihkusi naljakal moel vaitluse keskmesse. Under kurtis isegi Paul Reetsile, kuidas tema keeletarvitust peetakse „maamehelikult priskeks” (EKM EKLA, f 375, m 171:3, l 24/70, kiri Reetsile 21. VII 1964). Võib arvata, et Adsonit ajas see väljend vihale, aga Under oli lihtsalt hinge-põhjani haavunud, sest see oli ilmselt esimene kord ta pika elu jooksul, kui tema teksti nimetati maamehelikuks, see tähendab tema meelest õieti ju – matslikuks. Under pärines põlvkonnast, kus kontrast maa ja linna elustiilide vahel oli veel väga suur. Piirjooned olid aredad, ja kes linna oli pidama jäänud, see oli kultuuri embusse pääsenud. „Mõtlesin, ükskõik kuidas, aga mina m a t s i k s jääda ei taha!” on Under meenutanud oma noorusaja muusikaõpingute ja saksa keeles luuletamise ajendeid (Rajamaa 1983: 10–11). Ta oli veendunud linnainimene, kes polnud iial elanud maal, vaid sündinud Tallinnas ja saanud seal saksakeelse hariduse, seejärel veetnud mõne aasta Moskvast. Tema luule polnud algusest peale üksnes toonitatult naiselik, erootilise žesti keskne või hardalt emalik, vaid ka läbi ja lõhki linnastunud isegi oma loodusvaateis. Riia „suurlinlane” Ivask ei saanud ilmsesti aru, kui valusalt lõi kas ta oma väljendiga Underi XIX ja XX sajandi vahetusel vormunud hinge, kus maa ja linn olid veel vastandlikud väärtusalad. Need olid vanad sotsioloogilised pinged, mis Underi ärevile ajasid.

Ivask kas ei saanud sellest aru või ei jätnud jonniga jätkas oma järgmises pikas kirjas visalt valusale kohale toksimist.

Muidugi on Teie eestindus sõnasõnaliselt täpne, seda ma ei eitagi, armas Poetess! Soovisin ju ainult, et oleksite olnud yabam, püüdes edasi anda Baudelaire'i muusikat. Literaalse tõlkena Teie eestindus on väga täpne. Kuid luulelise tõlkena mitte... Kõrvutagem neid ridu:

„Le coeur content, je suis monté sur la montagne”

„Meel rahul, astusin ma mäkke üles”

Teie rida on tõlkind küll mõtet, kuid mitte sugugi muusikat. [---] Selle kõrval on Teie rida lihtsalt priske (andestage, kuid sõna tundub mul ikka veel kohal olevat), reibas. (20. VII 1964)

Lugejana tahaks Ivaskile aastate taha hõigata, et ta jätaks juba järele, mis selle „priskega” ikka enam jännata! Aga ega ta kuule. Jääb ühtlasi mulje, et Ivask, kes kirjutas aasta-aastalt küll üha korrektsemat eesti keelt, ei tajunud päriselt „priske” tähendusvarjundeid. Oma kolmandas kogus „Ajaloo aiad” (kirjutatud aastail 1966–1969) alustas ta üht luuletust nõnda: „Veel eile käisid priskelt järve ristsed / kuid täna seisatame talve kohtu ees” (Ivask 1970: 45).

Ja ka Under ei soovinud sellises olukorras lõppsõna Ivaskile jätta. „Oma rea eest võitlen „viimse veretilgani”” (5. VIII 1964), kirjutab ta põikpäiselt, näidates oma kangemat poolt. Tal on kasutada tapvalt tugev – ehkki antud juhul vildak – argument (tehku siis Ivask värsireast ise parem tõlge!) ja ta saadabki selle kerge seltskondliku irooniaga, aga ometi ultimatiivses vormis tee:

Teie viimane pikk kiri räägib siiski asjast mööda, kuna Te ei ole selles mulle vastand kuidas vaidluslust Baudelaire'i rahulikult-asjalikult sissejuhatavat lauset, konstateeringut, tõlkida nii, et see Teie silmis oleks laitmatu ega kutsuks välja pilkavat iseloomustust „maamehelik priske”. Lähemalt: et tõlkes säiluks eriline „mõtte ja kõla harmoonia” ja et selles kõlaks „kuulus eeleegiline *longue haleine*”, nagu Teie seda oma arvustuses soovite. Pääle selle peaks Teie tõlge olema täpne, stiili säilitav ja riimiga lõppev, mis võimaldaks nõutud tertsiini edasi luuletada. Olete ju ise samuti luuletaja ja arvustajana nii teadlik minu vigades, siis peaks ju Teil oivaliselt õnnestuma selles reas „musitseerida”. (5. VIII 1964)

Niisugusele väljakutsele jättis Ivask vastamata ja esitas mõnuga arutelu selle üle, kuidas kriitik ei peagi olema autorist parem looja ning sellele midagi „ette tegema” – kriitiku ülesanne on leida vaidluskohti: „Poetess, ma ei ole kunagi soovind võistelda Teiega (ma ei saakski seda). [---] Mina olen nii vähe tõlkind ja Baudelaire on minul nii võõras, et mina kindlasti ei saaks Teie kujundust ületada. Siin annan alla ja meeldi.” Ja ta toob mängu Ants Orase, sest ta teab, et Orase nimi Underi silmis maksab. „Oras arvustab vahest kõvasti Suitsu luulet, kuid Suits vaevalt nõudis, et Oras näitaks talle silmapilk, kuidas seda paremini teha.” (11. VIII 1964)

Kõrvalepõikeks. Ants Oras on selles kirjavahetuses pallikeseks, mida aeg-ajalt argumendina teineteise pihta pillutakse. Under andis oma solvumuses kord mõista, et kvaliteedilt (just seda sõna ta kasutab) hindas ta eriti Orase kirjapandut, ning see äratas Ivaskis armukadeduse. Ta taotles Underi soosingut ja püüdis ennast tema käsitlejana Orase kõrvale või isegi temast veidi kõrgemale nihutada, kuid tegi seda oma ameerikalikus siiruses ehk liiga läbipaistvalt, et Underi usaldust võita. Nii näiteks sõnab Ivask, et Underi hilisloomingusse on ta „katsund end rohkem süveneda kui isegi Oras” (20. VII 1964). Kui Adson imetles Orase viljakust underoloogina, siis tuletas Ivask meelde, et Oras on juba 65-aastane, aga „[m]ina olen vaevalt 40, ja kuna Oras kirjutas oma ilusamaid esseid viimase 25 aasta jooksul Teie luulest, siis

on ka minu peale lootust, et kirjutan lisa!” (26. I 1966). „Kõige põhjalikum Marunderi loomingu esitus on aga Orase [65. sünnipäevaks välja antud] pühendusteoses ja pealegi inglise keeles,” väidab Ivask veelgi hiljem (19. X 1967), vihjates kaheksale tihedas trükikirjas leheküljele omaenese essees „Eesti luule suur traditsioon” (Ivask 1965)⁷ – vaevalt küll unustades, et Orase sulest oli juba 1963 ilmunud 64-leheküljeline lühimonograafia Underist, mis leidis muidugi ka Ivaski raamaturiisul (vt kiri Underile 10. XI 1963).

Järeleandmatu Marie Under

Dialoogis „maamehelikult priske” üle juhtus taas midagi Ivaskile ainuomast, millele sai osutatud juba Dodereri-teemalise väitluse lõpul: Ivask tegi Underile ettepaneku „okkaliseks” muutunud vaidlus lõpetada, ära leppida ja endine vahekord taastada, aga eeldusel, et Under tunnustab (vähemalt osaliseltki) tema seisukohti. „Kas meie ei saaks tõesti kokku leppida, et minu kriitika osalt läks täppi, osalt – Teie vaatekohast – mitte ja asi sellega. Jäägu ta minevikku [---].” Ivask ihales mõlemat – nii oma tõe tunnustamist kui ka jätkuvat kirikooselu Underiga. „See on tormine etapp meie sõbralikus vahekorras, kuid ikkagi [ainult] etapp,” veenis ta Underit. Tal näib olnuvat lausa pakitsus kurgus, kui palus armu taas viipega Orase poole: „Ehk näete ka minus kvalitatiivselt ja mitte ainult kvantitatiivselt lisavat tegurit Teie biograafias.” (11. VIII 1964)

Kuid paistab, et nii nagu eelmine kord, nii ei olnud Under ka nüüd kompromissist huvitatud. Nüüd isegi eriti mitte. Mehe nõrkus lisas talle vaid paindumatus. Kui Ivask püüdis vahekorra riknemist takistada, siis Under oli otsustanud olla halastamatu ja mitte lasta end mõjutada koos oldud päevade võlust. Nagu juba öeldud, Under polnud suhete, isegi mitte heade suhete sõltlane. Oma järgmisele kirjale pani ta Piiblist nopitud kiusaka moto „Kes tuult külvab, see tormi lõikab” ja pöörutas „Uneretke” jumala küsimust vaagides nüüd juba üsna julmalt: „Vihjate küll korduvalt mu vanadusele omas arvustuses, aga nii seniilne ma siiski veel ei ole, et ma ei teaks, mis ma oleksin tahtnud ütelda oma luuletustes” (16. VIII 1964). Ta tuli tagasi „maamehelikult priske” värsirea juurde, ja et Ivask ei olnud talle sellest „muusikalisi” variante pakkunud, siis katsetas neid ise (näiteks „Meel mõnus, sammusin Montmartre’i üles”), ent küsis seejuures retooriliselt: kuhu jääb siis stiil?! Under näitas ühtäkki oma sootundlikkust ja andis mõista, et nende dispuudi, täpsemalt – Ivaski ninatarkuse taga võivad varjuda avaramad teda kui naist solvavad ideoloogilised sättumused: „Kui Te nüüd mu naiselikkust rõhutate riivavas mõttes, kas see on siis Teist väga mehelik? Arvan, et meie ajal, kus enam papuasid ja hotentotte ei tohi diskrimineerida, ei tohiks ka „naiselikkust” halvustada. Arvan, et mõlemad sood on üheväärsed.” Pole välistatud, et asja tegelik tuum ongi just siin. Kirja lõpus nentis poetess, et „torm kestab”, ja kirjutas sellele alla „Teie järeleandmatu Marie Under”. (16. VIII 1964)

⁷ See Ivaski kõige mahukam ja üldse üks tähelepanuväärsemaid kirjutisi eesti kirjandusest pole vist siiani eesti keeles ilmunud.

Nüüd möödus vaikuses kolm tähenduslikku kuud ja see, kes vaikis, oli Ivask. „Las vaikib,” lööb Adson käega kirjas Reetsile 19. novembrist 1964. „Kahju, et hea läbisaam lõppes.” Ja arutab edasi: „Kirjutate, et ta M. U-it tõsiselt austab ja armastab, nii ta luulet kui teda inimesena. Kuidas sellega aga sobitada ta pilkavat suhtumist Baudelaire'i ühe ainsa rea puhul? Talle tuli isegi ütelda, et ta vastav lause oli pilkav. Hästikasvatatud inimene vabandab siis, kui ta austatavat solvanud on.” (EKM EKLA, f 375, m 171:3, l 27/82) Mida koomilisemaks olukord muutub, seda dramaatilisemaks kujuneb lõpp. Kui Ivask viimaks vastas, siis põhjendas ta pikka vaikimist nii semestri algusega ülikoolis kui ka Underi viimase kirja vimmaska tooniga: „Kuidas küll vastata kirjale, mille motoks on „Kes tuult külvab, see tormi lõikab” ja lõpeb sõnadega „Teie järeleandmatu M. U.”?” (17. XI 1964) Selle lause kõrval on postkaardi serval Marie Underi märkus koos retoorilise küsimusega „ja miks peaksin järele andma kui mul õigus on”. Ning see kõik tähistabki tegelikult vaimselt rikka kooselu lõppu. Täpselt samal ajal (20. XI 1964) kirjutab Under Reetsile, et „meie ilus sõprus I-ga rebenes” (EKM EKLA, f 375, m 171:3, l 27/84). Ivaski ja Underi kirjavahetus oli kestnud seitse aastat ja jätkus veel enam kui kümme aastat, aga vaimsete väärtuste vahetus loomingulises mõttes siitpeale katkes. Muidugi on juhtunud mitmesuguseid kõrvalteureid. Under oli kõrges eas, kus iga lisanduv aasta vähendas tublisti jõudu. Ivask sai ajapikku korraliseks professoriks ja ajakirja Books Abroad pühendunud toimetajaks Oklahomas ning see viis kõigi kirjavahetuste kärpimiseni.

Kuid peamine on siiski moone inimestevahelistes suhetes. Kui üks pool on otsustanud mitte enam „järele anda”, siis ei ole loota koostegemise rõõmu. Vahetati edaspidigi vastastikku õnnitlusi, kirjanduslikke ja matkauudiseid, saadeti üksteisele raamatuid, Ivask lausa virnade viisi, oldi viisakas ja vastutulelik. Ent Under keeldus nii järeleandlikkusest kui ka asjade edasisest klaarimisest. „Mul on väga kahju, et meie ilusasse sõprusse selline ebakõla tekkis – mina igatahes püüan sellele sammalt kasvatada,” kirjutab ta Ivaskile (21. II 1965). See on sõnum laadis „unustagem kogu nähtus”, sõprus on läbi. Kirjas Paul Reetsile (20. XI 1964) oletab Under, et Ivaski armastus tema vastu on muutunud „vist mingiks Hass-Liebe'ks [= armuvaenuks]. Kummaline: Teie võrdlete teda päästearmeelasega, Oras jälle Calviniga.” (EKM EKLA, f 375, m 171:3, l 27/84) Kirjas Ants Orasele 22. maist 1965 vihjab Under samuti tema ja Ivaski vahelisele „Hassliebe'le” (Kiin 2009: 547). 23. augustil 1965 saadi Stockholmis siiski uuesti kokku Ivaski ette pandud „rahukonverentsil” (kiri Underile 24. VII 1965), mis mööduski „üsna sujuvalt, ilma hõõrumisteta I. ja minu vaheliselt”, nagu kirjutab Under Reetsile 15. septembril 1965 (EKM EKLA, f 375, m 171:3, l 42/125). Kuid just Under oli see, kes ei suutnud isiklikku vahekorda enam positiivset emotsiooni pikkida ja käsitas seda vahekorda möödanikuna. Tüli jäi õhku rippu ja Under tuletas seda ikka ja jälle meelde: „oleme ju väikselt „sõjajalal”” (5. IV 1966). Sa vihkad oma endist armastatut seda enam, mida enam sa oled teda armastanud, sõnas kunagi Spinoza. Afekti tugevus on püsivam kui selle inimlikult kõikuv pluss- või miinusväärtus.

Trotsi võis märgata ka Ivaski käitumises. Underi 85. sünnipäeva tähistamisel 10. märtsil 1968 Toronto Eesti Majas esines ta ettekandega, kus väitis, et Under on „loomult liiga talupoeglikult terve ja terviklik”, et olla neurootik (Ivask 1968a). Miks

ta nõnda ütles, jääb arusaamatuks, sest Underi reaktsiooni tema isikusse projitseeritud maamehelike või talupoeglike joonte suhtes võis eelneva taustal kergesti ette aimata. Ivask saatis oma ettekande Toronto ajalehes ilmunud kokkuvõtte Underile lugeda ja Under kirjutas talle vastu nagu tellitult: „Ainult üks väike ebakõla tahaks selgitamist: „liig talupoeglik” – see epiteet justkui ei tahaks hästi sobida analüüsi üldkontseptsiooni” (1. V 1968). Under tundub väsinud ja väljendub endisest malbemalt. Täispikkuses ilmus Ivaski ettekanne sama aasta Tulimulla teises numbris, mis oli täienisti pühendatud Underile. Underit riivanud formuleering on sellessegi sisse jäänud (Ivask 1968b: 86). „Kas pahandasin Teid jälle?” küsis Ivask pisut provotseeriva uudishimuga oma suvises kirjas (27. VI 1968). Under ei vastanud.

1968. aasta suvel külastasid Ivaskid taas Rootsit ning Ivar Ivask tegi Underile algul ettepaneku kohtuda 20. juunil (22. IV 1968), millega Under soostus (1. V 1968), seejärel aga 17. juulil (27. VI 1968), mille peale saabus Underi eitav vastus: „Olime arvestanud Teie küllatulekuga 20. 6. Nüüd kahjuks ei leia Teie meid enam siit, kuna teostame juulis oma edasilükatud reisikava.” (1. VII 1968) Vahepeal oli Under ilmselt jõudnud tutvuda värske Tulimullaga, kus Ivask märgistab teda „liiga talupoegliku” loomusena. Et reisile minek oli hädavale Ivaskist hoidumiseks, see selgub 22. juuli kirjast Ants Orasele: „Ütlesin talle [= Ivaskile] vastuvõtu ära, ärasõidu ettekäändel” (Kiin 2009: 547). Sama kinnitab Artur Adson nädal aega hiljem Paul Reetsile (EKM EKLA, f 375, m 171:3, l 65/187). Lisaks solvumisele võis muidugi olla muidki põhjusi keeldumiseks. 1968. aasta suvel halvenes Underi tervis, mistõttu külalisi käis üldse vähem, kuid ometi võttis ta näiteks veel 13. juulil vastu oma luule prantsuse keelde tõlkija Michel Dequekeri. Augusti lõpul oli ta sunnitud minema günekoloogilisele operatsioonile (Kiin 2009: 532, 538). Tol aastal käis Ivask Eesti Kultuuri Koondise kutsel Stockholmis veel teistki korda, esinedes 28. septembril Eesti Majas ettekandega eesti luulest paguluses ja okupeeritud Eestis aastail 1946–1968 (Ivask 1968c; Reining 1968). Ka siis taotles ta ilmselt kokkusaamist Underiga, ent jälle läks see luhta: „Muidugi oli kahju Teid ka teisel korral Stokholmis mitte näha, aga mis teha...” (kiri Underile 7. XI 1968). Under põhjendas kohtumiste ärajäämist oma haigusega kurvas kirjas, mis oli dateeritud „surnutepühäl” ja kandis Henrik Ibsenilt laenatud motot „Kui me surnud ärkame” (2. XI 1968). Et Ivaskit veenda, loetles ta selles teisi väärikaid inimesi, kelle külaskäikudest oli sunnitud olnud loobuma. Aga sisuliselt märgistas see vahekorra otste kokkutõmbamist.

Lõpetuseks: tõmme ja tõukumine

Underi ja Ivaski kirjavahetus on eriline selle poolest, et see rikas maailmakirjanduslik materjal, mis selles kahekesi parimail suhtlusaastail läbi sõelutakse, on ühte põimunud kahe inimese vastastikuse emotsionaalse ligitõmbe ja lõppkokkuvõttes egopingete kuhjumisest tingitud isikutevahelise draamaga. Just eriti Underi isiku avamisel on see kirjakorpus ainulise tähtsusega. Oma elu kaheksanda kümnendi keskpaigas ja lõpus on Under aukartust äratava kirjandusliku eruditsiooniga vaimselt igati tööväimeline daam, kiire ja paindlik luuletõlkija, kes loeb pidevalt ja palju

mitmes võõrkeeles (nt saksa, prantsuse, vene), seejuures järjekindlalt kolme prantsuse nädalalehte ja kahte kuukirja (kiri Ivaskile 1. X 1963; f 375, m 171:3, l 15/44, kiri Reetsile 5. IV 1964), on tundeergas, samas kriitiline ja iseseisev, psühholoogilise kaldega, ent omal moel ka filosoofiliselt läbinägev mõtleja. Teda on lihtne kaasa tõmata, kuid raske kõrvale juhtida. Suuremeelsus ja kangekaelsus, heldus ja halastamatus on temas ühinenud väga isikupärasel moel. Nii skulptuursena ilmub Under meie ette vist küll ainult selles kirjakorpuses.

Kui Õnne Kepp mõne aja eest avaldas Underi arutleva proosa koondkogu „Väikesed vaatlused” (2018), siis saime esimest korda ülevaatliku pildi luuletaja avarast lugemusest ja analüütilistest oskustest. Vanema ea Under on varasemast hoopis monumentaalsem. Kirjavahetuses Ivar Ivaskiga sõnastab ta rangemalt kui mujal oma elu jooksul kristalliseerunud eetikat ja esteetikat. Küllap on Mari Tarvasel (2006: 27) õigus oletada, et mõlema jaoks oli see korrespondents ühtlasi kirjandusliku loomingu osa. Ants Orast austas ja usaldas Under nii inimese kui ka õpetlasena Ivaskist rohkem, aga Ivask suutis oma emotsionaalse elaaniga Underi kõnelema panna nõnda, nagu too ilmselt kusagil mujal ei kõnele. Ivask oli nõudlik, suhtlusmeelas ja kapriisne, ärgitades nii ennast kui ka partnerit pidevale enesetööstusele. Sirje Kiin, kelle sulest pärineb selle kirjavahetuse heade sisuliste rõhkudega saatesõna, on juba aastakümnete eest täheldanud ning hiljem üle korranud, et Ivask „provotseeris kinnist, haruharva usutlusi andnud, vaid vähestele lähedastele end tõeliselt avanud, avalikkuse suhtes kartlikku ja ujedat Underit kirjutama esmakordselt sellest, mida ta tegelikult mõtleb ja arvab luulest, tõlkimisest, kirjandusest, elust, filosoofiast, usust. Ta oli esimene inimene, kellele Marie Under end tõeliselt avas väljaspool luuletusi, kellele ta pihitis suhtumist omaenda loomingusse ning kellele selgitas oma loomeprotsessi ning -probleeme.” (Kiin 2025: 1137, vrd Kiin 2004: 1865, 2009: 548–549)

Ma jätan nende väidete raskuse meeleldi Sirje Kiini õlule, ent olen põhilises sama meelt. Kui Underi ja Tuglase lühike tuline kirjavahetus 1917. aastal mõjus otsekui kahasse kirjutatud armastusnovell, siis Underi ja Ivaski korrespondents näeb eriti oma esimesel seitsmel aastal (1957–1964) välja kahel käel kirja pandud kooseludraamana – õnneliku või õnnetuna, mine võta sa kinni. Mõlemas intriigis oli Underi partner umbes kolmekümneaastane mees. See võiks märku anda suure poetessi püsivast janust intellektuaalse erootika järele, mida ta jäi kustutama kuni oma elupäevade lõpuni.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

f 180, m 163:2. Artur Adson. Rootsipäevik VII. 24. II 1954 – 26. X 1958.

f 180, m 164. Artur Adson. Rootsipäevik (2. variant). 29. IX 1944 – 29. III 1973.

f 375, m 171:3. Artur Adson ja Marie Under, ükssada kakskümmend seitse kirja Paul Heinrich Reets'ile 29. IV 1963 – 29. V 1969.

f 428 (Jaak Kross – Ellen Niit, kogu on korrastamisel).

KIRJANDUS

- Adson 1974** = Marie Underi eluraamat [I]. Koost Artur Adson. Stockholm: Vaba Eesti.
- Baudelaire, Charles 1930.** Väikesed poemid proosas. Tlk Marie Under. Tartu: Eesti Kirjan-
duse Selts.
- Hain, Jüri 1989.** Silmast silma Ivar Ivaskiga [intervjuu]. – Reede 20. X, nr 42, lk 3.
- Ivask, Ivar 1963a.** Vahemerest, Kreekast ja luulest. – Mana, nr 2, lk 83–94.
- Ivask, Ivar 1963b.** Marie Underi „Uneretke” tõlgitsuskatse. – Mana, nr 1, lk 4–6.
- Ivask, Ivar 1964a.** Tähtede tähendus. Esimene kogu luuletusi (1958–1963). Lund: Eesti Kir-
janike Kooperatiiv.
- Ivask, Ivar 1964b.** Mõningaid mõtisklusi Marie Underi hilisluulest. – Mana, nr 1, lk 1–7.
- Ivask, Ivar 1965.** The main tradition of Estonian poetry. – Estonian Poetry and Language:
Studies in Honor of Ants Oras. Toim Viktor Kõressaar, Aleksis Rannit. Stockholm: Vaba
Eesti, lk 256–298.
- Ivask, Ivar 1966.** Päev astub kukesammul. Teine kogu luuletusi (1963–1965). Lund: Eesti
Kirjanike Kooperatiiv.
- Ivask, Ivar 1968a.** Tänane Marie Under. – Vaba Eestlane 27. III, nr 25, lk 7.
- Ivask, Ivar 1968b.** Marie Under täna. – Tulimuld, nr 2, lk 81–92.
- Ivask, Ivar 1968c** = Prof. Ivask Stockholmi. – Eesti Päevaleht 13. IX, nr 213, lk 1.
- Ivask, Ivar 1970.** Ajaloo aiad. Kolmas kogu luuletusi 1966–1969. Lund: Eesti Kirjanike
Kooperatiiv.
- Ivask, Ivar 1987.** Lehekülgi Oklahoma kümnendite päevikust, 1967–1987. – Mana, nr 56,
lk 2–16.
- Ivask, Ivar 1990.** Verandaraamat ja teisi luuletusi 1953–1987. Tallinn: Eesti Raamat.
- Ivask, Ivar 2003.** Tähtede tähendust tunda. (Eesti mõttelugu 52.) Koost Jüri Talvet. Tartu:
Ilmamaa.
- Ivask, Ivar 2007.** Olla need, kes me oleme. Katkeid päevikutest aastatel 1964–1992. (Littera-
ria. Eesti kultuuriloo allikmaterjale 24.) Valinud ja kommenteerinud Sirje Olesk. Toim
Tiina Saluvere. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Ivask, Ivar 2010a.** Hetked igavikust. Meelisklusi maailma kirjanduselust. Tartu: Ilmamaa.
- Ivask, Ivar 2010b** [inglise keeles 1983]. Pöördelised paigad ja raamatud kui reisiseltsilised.
Tlk Mart Kuldkapp. – I. Ivask, Hetked igavikust. Meelisklusi maailma kirjanduselust.
Tartu: Ilmamaa, 2010, lk 245–270.
- Ivask ja Under 2023** = Armas hiilgav laulik. Ivar Ivaski ja Marie Underi kirjavahetus 1957–
1958. (Litteraria. Eesti kultuuriloo allikmaterjale 28.) Koost, toim, komment Tiina Salu-
vere. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Ivask ja Under 2025** = Printsess ja trubaduurid. Ivar ja Astrid Ivaski kirjavahetus Marie
Underi ja Artur Adsoniga 1957–1979. Esimene köide, 1957–1960. Teine köide, 1961–
1979. Koost Kanni Labi, Tiina Saluvere, toim K. Labi, peatoim Marin Laak. Tartu: EKM
Teaduskirjastus.
- Kiin, Sirje 2004.** Marie Under ja Ivar Ivask. – Looming, nr 12, lk 1860–1866.
- Kiin, Sirje 2009.** Marie Under. Elu, luuletaja identiteet ja teoste vastuvõtt. Tallinn: Tänapäev.
- Kiin, Sirje 2010.** Marie Underi Euroopa-reisid. Kuuskümmend üks kirja tütardele 17. X 1918
– 13. V 1930. Tallinn: Go Group.

- Kiin, Sirje 2011.** Marie Under. Elu ja luule. Tallinn: Tammerraamat.
- Kiin, Sirje 2025.** Vaimne kahekõne. Kirjavahetuse saatesõna. – Printsess ja trubaduurid. Ivar ja Astrid Ivaski kirjavahetus Marie Underi ja Artur Adsoniga 1957–1979. Teine köide, 1961–1979. Koost Kanni Labi, Tiina Saluvere, toim K. Labi, peatoim Marin Laak. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 1125–1139.
- Kreutzwald 1953** = Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus 1853–1879. Toim Mart Lepik. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kronberg, Janika 2002.** Tiibhobu märgi all. Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1950–1994. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Laak, Marin 2018.** Globaalne Ivar Ivask ja Eesti. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, nr 4, lk 118–125.
- Laak, Marin 2020.** Teekonnad enne ööd. Järelsõna J. Semperi ja J. Vares-Barbaruse kirjavahetusele. – Euroopa, esteedid ja elulähedus. Semperi ja Barbaruse kirjavahetus 1911–1940. 2. kd (1930–1940). Koost Paul Rummo, toim, komment P. Rummo, Tiina Saluvere, Ülo Treikelder. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 1117–1144.
- Laur, Andres 1960.** Pasternak, Adson ja Orto juhataja Laur. – Eesti Päevaleht 11. II, nr 34, lk 2.
- Lepik, Kalju 2020.** Vaid üks eesti kirjandus. Mälestusi, arvustusi, kõnesid ja vestlusi. Koost, komment Janika Kronberg, Brita Melts. Tallinn: EKSA.
- Neustadt Prize 2026** = https://en.wikipedia.org/wiki/Neustadt_International_Prize_for_Literature#List_of_Neustadt_Laureates,_Finalists_and_Jurors
- Olesk, Sirje 1997.** Kaks rahvusvahelist eestlast Ameerikas. – Akadeemia kirjades. Ants Orase ja Ivar Ivaski kirjavahetus 1957–1981. Koost, komment S. Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 10–20.
- Oras ja Ivask 1997** = Akadeemia kirjades. Ants Orase ja Ivar Ivaski kirjavahetus 1957–1981. Koost, komment Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Rajamaa, Helmi 1983.** Marie Under inimesena. Stockholm: Teataja.
- Rannit, Aleksis 1962.** Eestindatud „Doktor Živago”. – Tulimuld, nr 3, lk 216–221.
- Reining, Eduard 1968.** Prof. Ivask ja luulesillad. – Eesti Päevaleht 5. X, nr 232, lk 1–2.
- Rummo, Paul-Eerik 1998.** Väljajuhatus Balti elegegiast. – Looming, nr 12, lk 1901–1908.
- Siirak, Erna 1987.** Talendi maagia. Tallinn: Eesti Raamat.
- Taagepera, Rein 1992.** Ivar Ivask mõõdupuuna. – Akadeemia, nr 11, lk 2399–2401.
- Talvet, Jüri 1988.** Maailmakirjandust selitamas: Ivar Ivask ja „Books Abroad” / „World Literature Today”. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 531–539.
- Tarvas, Mari 2006.** Ivar Ivaski personaalbibliograafia. (Keele ja Kirjanduse raamatusari 5.) Tallinn: Keel ja Kirjandus.
- Uibopuu, Valev 1987.** Ajaloo võrendikest. Mõtteraamat kirjanduse, keele ja kultuuri vallast. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Under, Marie 1957.** Südamik. Valik luuletusi ja ballaade 1917–1957. New York–Stockholm: Ülemaailmne Eesti Kirjanduse Selts, Vaba Eesti.
- Under, Marie 1963.** Ääremail. Stockholm: Vaba Eesti.
- Under, Marie 2015** = Marie Underi päevikud 1922–1957. (Litteraria. Eesti kultuuriloo allikmaterjale 27.) Koost, komment Rutt Hinrikus. Tartu: EKM Teaduskirjastus.
- Under, Marie 2018.** Väiksed vaatlused. Artikleid, ülevaateid, arvamusi. Koost, komment Õnne Kepp, toim Mall Jõgi, Õ. Kepp. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Under ja Tuglas 2006 = Under ja Tuglas. Marie Underi ja Friedebert Tuglase kirjavahetus.

Koost Rutt Hinrikus. Tallinn: Tänapäev.

Undusk, Jaan 1988. Nende ja meie Austria. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 374–379.

Undusk, Jaan 1997. Ivask ja Doderer: meeste sõprus. – Looming, nr 12, lk 1682–1690.

Undusk, Jaan 2016. Eesti kirjanike ilmavaatest. (Eesti mõttelugu 118.) Tartu: Ilmamaa.

Undusk, Jaan 2026. Emalaev nimega Under. – Postimees. Arvamus, kultuur 11. IV, nr 853, lk 10–11.

Jaan Undusk (sünd 1958), PhD, Underi ja Tuglase Kirjandusinstituudi (Kohtu 6, 10130 Tallinn) ning Tallinna Ülikooli (Narva mnt 25, 10120 Tallinn) vanemteadur, Eesti Teaduste Akadeemia liige, jaan@instlit.ee

Under and Ivask: Correspondence as a domestic drama

Keywords: life writing, correspondence, poetry translation and interpretation, Marie Under, Ivar Ivask, Heimito von Doderer, Charles Baudelaire

Since the 1990s, more texts not originally intended for public circulation or readership have been published in Estonia than ever before: correspondence, diaries, personal notes on one's own life and that of friends and family members, private and official documents, and other such materials. This is an ongoing reaction to Soviet-era cultural policy, which discouraged the publication of such writings.

One of the most substantial corpora of life writing, amounting to nearly 1,200 printed pages, appeared in 2025 under the title *Princess and the Troubadours: The Correspondence of Ivar and Astrid Ivask with Marie Under and Artur Adson, 1957–1979*. Its main interlocutors are two writers who had been living in political exile since 1944: the grand old lady of Estonian poetry, Marie Under (1883–1980), in Stockholm, and the critic and poet Ivar Ivask (1927–1992), who worked as a professor in the United States. Between 1967 and 1992, Ivask edited the literary journal *Books Abroad* at the University of Oklahoma, later renamed *World Literature Today*. The journal became arguably the most internationally wide-ranging literary periodical in the world, with each issue reviewing up to 300 new books published in a total of 72 languages. Ivask himself emerged as one of the most influential literary mediators of his time, and even the Swedish Academy took note of his preferences when considering candidates for the Nobel Prize in Literature.

The cultural-historical foreground of the Under–Ivask correspondence consists of rich discussions of modern world literature. Ivask introduces the elderly poet to his favourites in Spanish (Jorge Guillén), Austrian (Heimito von Doderer), Russian (Boris Pasternak), and Greek (Odysseas Elytis) literature. An engaging dialogue develops that, despite occasional differences in taste, never escalates into conflict. The background of the correspondence, however, is charged with strong emotion. A cosmopolitan thirty-year-old intellectual of Latvian-Estonian descent and a sev-

enty-five-year-old national poet challenge one another with new poetic tasks. Ivask encourages Under to translate Latvian, Lithuanian, and Russian poetry into Estonian (Aleksandrs Čaks, Henrikas Radauskas, and Pasternak), as well as the Latvian poems of his wife Astrid and his own poems written in German. Under, in turn, urges Ivask to write poetry in Estonian – a pursuit in which he ultimately discovers his primary vocation.

This happy “working marriage” lasts precisely until Ivask comments on Under’s own poetry. Emboldened by friendship, he interprets one of her poetic lines in a way that differs from the author’s intention and describes one of her Estonian translations of a line by Charles Baudelaire as “rustically plump”, calling it foreign to the spirit of the original. This proves enough to ruin the creative relationship between the two poets. Under, who saw herself as distinctly urban, is especially sensitive to Ivask identifying “rustic” or “peasant-like” qualities in her poetry. For Under’s generation, in which the cultural divide between town and countryside remained pronounced, such qualities still carried connotations of low culture in everyday discourse.

Jaan Undusk (b. 1958), PhD, Senior Research Fellow at the Under and Tuglas Literature Centre (Kohtu 6, 10130 Tallinn) and Tallinn University (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), member of the Estonian Academy of Sciences, jaan@instlit.ee.